

ON THE ACTIVITIES OF MUHAMMAD RAHIMBI, THE FIRST RULER OF THE BUKHARA EMIRATE

Abror Makhhammadiev

Course Leader for Pre-School Education, Primary Education, Special Pedagogy, and Psychology
Kimyo International University in Tashkent
Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Mangits, Shaybanids, Ashtarkhanids, Abulfayzkhon, tribe, bekjami, boyjami, Muhammad Hakimbiy, Muhammad Rahimbiy, emir, Bukhara Emirate, atalik.

Received: 19.01.25

Accepted: 21.01.25

Published: 23.01.25

Abstract: This article discusses the rise to power of a new dynasty in the Bukhara Khanate – the Mangits, the origins and genealogy of the members of the dynasty, and the ways in which they came to power. Additionally, the life path and political activity of the founder of the dynasty, Muhammad Rahimbiy, are analyzed based on sources.

BUXORO AMIRLIGINING ILK HUKMDORI MUHAMMAD RAHIMBIY FAOLIYATIGA DOIR

Abror Maxammadiyev

"Maktabgacha ta'lim, Boshlang'ich ta'lim, Maxsus pedagogika va Psixologiya" yo'nalishlari rahbari (dekani)
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: mang'itlar, shayboniylar, ashtarxoniyalar, Abulfayzxon, urug', bekjami, boyjami, Muhammad Hakimbiy, Muhammad Rahimbiy, amir, Buxoro amirligi, otaliqu.

Annotatsiya: Mazkur maqolada Buxoro xonligida yangi sulola – mang'itlarning hokimiyat tepasiga kelishi, sulola vakillarining kelib chiqishi, genealogiyasi, hokimiyatni egallash yo'llari yoritilgan. Shuningdek, mavzu markazida sulola asoschisi bo'lgan Muhammad Rahimbiyning hayot yo'li, siyosiy faoliyati manbalar asosida tahlil qilingan.

О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕРВОГО ПРАВИТЕЛЯ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА МУХАММАДА РАХИМБИЯ

Аброр Махаммадиев

Руководитель (декан) направлений дошкольного образования, начального образования, специальной педагогики и психологии
Ташкентского международного университета Кимё

О СТАТЬЕ

<p>Ключевые слова: мангыты, шейбаниды, аштарханиды, Абулфайзхан, род (происхождение), бекджами, бойджами, Мухаммад Хакимбий, Мухаммад Рахимбий, эмир, Бухарский эмират, отцовство.</p>	<p>Аннотация: В данной статье рассматривается приход к власти новой династии Бухарского эмирата – Мангидов, происхождение, генеалогия и пути прихода к власти представителей этой династии. А также, на основе источников анализированы жизнь и политическая деятельность основателя династии Мухаммада Рахимбий.</p>
---	--

Buxoro amirligini 1756-1920-yillarda boshqargan mang'itlar o'zbek urug'laridan biri bo'lib, XV asr oxiri – XVI asr boshida Shayboniyxon bilan birga Movarounnahrda kirib keladi. Mang'itlarning kichikroq qismi XVI asr boshida aka-uka shayboniylar Elbars va Bilbars qo'shini tarkibida Xorazmda ham o'rnashadi. Shu tariqa, mang'itlar ikki o'zbek davlati – Buxoro va Xorazm xonliklari tashkil topishida qatnashadi.

Manbalarda aytilishicha, mang'itlar dastlab Shayboniyxon davrida, 1500–1501-yillarda kelgan. Shayboniyxon halok bo'lgach (1510), ular Movarounnahrni tark etib, Dashti Qipchoqqa qaytganlar. Ikki yildan so'ng Ubaydullaxon (1533–1540) bilan yana Movarounnahrda qaytib kelganlar. Dashti Qipchoqda mang'itlar urug'i sardori No'monbiy bo'lgan [3, 56]. Uning vafotidan so'ng o'g'li Abduqutluqbiy el oqsoqoli bo'lgan. Uning o'limidan so'ng esa o'g'li Musobiy, uning vafotidan so'ng o'g'li Jonibiy, undan so'ng o'g'li Davlat mirza oqsoqol bo'lgan. Jonibiyning ikki o'g'li bo'lib, birinchisi Davlat mirza, ikkinchisi Qurbon mirza bo'lgan. Jonibiy shu davrda el ulusi ila Ubaydullaxon bilan birga Movarounnahrda kelib Samarqandning Konigil qo'rig'iga joylashgan. Ularning oqsoqollari Davlat mirza edi. Uning vafotidan so'ng undan ikki o'g'il qolgan. Biri Xo'jamberdibiy, ikkinchisi Saidollabiy. Ularning har ikkisi ham Langarga borib Pirim Shayx Azizonga murid bo'lib, Konigildan ko'chib Qashqa daryosi bo'yiga borib o'rnashganlar. To'qmang'it jamoasi Saidollobiy naslidan, amirlar (Buxoro amirlari, mang'itlar) jamoasi esa Xo'jamberdibiy naslidandir. Shu tariqa, Xo'jamberdibiyning o'g'li Bekberdibiy, uning o'g'li Chovushbiy, uning o'g'li Keldibiy, uning o'g'li Xudoyqulibiydir [2, 99]. Aynan Xudoyqulibiydan boshlab mang'itlar xonlikning eng yuqori lavozimlariga ko'tarila boshladilar. Xudoyqulibiy Subhonqulixon davrida Kesh viloyatining e'tiborli kishilaridan biri bo'lib, to'qsabo amalida edi. Ubaydullaxon uni devonbegi mansabiga ko'taradi va Shahrisabz viloyatiga hokim etib tayinlaydi. U mazkur viloyatda 10 yil hokimlik qiladi. Xudoyqulibiy Abulfayzxon davrida vafot etgan [2, 100]. Uning otaliq lavozimini esa to'ng'ich o'g'li Xudoyorbiy egallaydi. Qarshidan turib mang'itlar Buxorodagi siyosiy o'yinlarda qatnashishga harakat qilgan [10, 41]. Lekin iyerarxiyada qatag'on, olchin, nayman kabi urug'lardan pastroqda turar edi [9, 32]. XVIII asr

boshida vaziyat o'zgaradi. Mang'itlar oqsoqoli Xudoyorbiy 1712-yili Buxoro xoni Abulfayzxonning otalig'i vazifasiga tayinlanadi [10, 41]. U 1718-yili Chiroqchida olamdan o'tadi. Undan so'ng otaliq lavozimini o'g'li Muhammad Hakimbiy egallaydi [1, 489]. Mana shu Hakimbiyning o'g'li Muhammad Rahimbiy edi.

Muhammad Rahimbiy o'z faoliyatining dastlabki davridayoq barcha viloyatlar, shaharlar va yarim ko'chmanchi qabilalar hukmdorlarini Buxoroga taklif qilib, o'z boshqaruvining asoslarini e'lon qildi. Unga bo'ysunishlari lozimligini va bo'ysunmaganlarni qattiq jazolashini bildirdi. Uning mamlakatda avj olgan siyosiy boshbodoqlikka qarshi qattiq kurash olib borishiga to'g'ri keldi. Muhammad Rahimbiy tomonidan Hisor, Miyonqal'a va O'ratepa, Nurota, Qobadiyon, Boysun, Zarafshonning yuqori oqimidagi ayrim yerlar, Panjikent, Urgut, Jizzax, Zomin va Shahrisabz kabilar bo'ysundirildi [13, 49].

Muhammad Rahimbiy 92 o'zbek qabilalarining deyarli barchasini bo'ysundirgan. Dastlab Shahrisabzdagi 32 kenagas amirlarini turli aldovlar bilan chaqirib olib, ularni qatl ettiradi. Bu paytda yana bir kuchli hukmdor Hisor hokimi Muhammadaminbiy edi. Qo'qon xoni Erdonabiy va Muhammad Rahimbiyning birlashgan qo'shini unga qarshi jang qilib yengiladi [8, 124-126]. Keyinchalik, Muhammad Rahim unga qarshi yana bir bor hujum qilib, uni yengadi. Muhammadaminbiy yengilgach, Muhammad Rahim katta majlis o'tkazadi. Muhammadaminbiyning uning huzuriga keltiradilar. Muhammad Rahim uning kechirim so'rashini istaydi, ammo Muhammadaminbiy uni tan olmasligini aytadi. Muhammad Rahimbiy uni bu ishi uchun qatl etadi. O'z navbatida, Muhammad Rahim davlatni mustahkamlash va ma'muriy-hududiy birliklarni birlashtirish yo'lida tashqi siyosiy to'siqlarga ham duch kelgan. Afg'on sarkardasi Ahmadshoh Durraniy Burgut va Miyonqoldagi siyosiy g'alayonlarning yuzaga kelishiga sababchi bo'lgan va mahalliy aholini Muhammad Rahimga qarshi kurashda chetdan turib qo'llab-quvvatlab turgan [12, 182-183].

Muhammad Rahim Buxoro amirlari orasida mamlakatning barcha hududida muayyan darajada tinchlikni saqlay olgan, davlatning chegaralarini mustahkamlagan hamda tashqi dushmanlardan himoya qilgan davlat boshliqlaridan biri edi. Davlatni qattiqqo'llik asosida boshqarish, unga isyonchilar bilan bo'lgan to'qnashuvda g'alabaga erishish hamda Hisor va Shahrisabz bekliklarini amirlik tasarrufiga to'liq o'tkazish imkonini tug'diradi. O'z navbatida, u mamlakatni birlashtirishda muayyan darajada to'siq bo'lib turgan Afg'oniston davlati bilan sulh shartnomasini (1750-yil) imzolashga erishadi.

Muhammad Rahim Xorazm xonligidagi siyosiy nizolardan foydalanib, Xorazm taxtiga ham o'z odamlarini qo'yadi. Bu haqda o'sha davr tarixchilarining asarlarida ma'lumotlar saqlanib qolgan. Shu bilan birga, Muhammad Rahim ashtarxoniylar davridan meros bo'lib qolgan salbiy oqibatlar, ya'ni qo'shni davlatlar bilan doimiy urushlar olib borishga qisman chek qo'ygan va

mamlakatda muayyan darajada tartib o'rnatishga erishgan. Bu esa, o'z navbatida, amirlikda savdo-sotiq va dehqonchilik ishlarining rivojlanishiga turtki bo'lgan.

Dastlabki manbalarga asoslangan xorij tadqiqotlarida ham Muhammad Rahimning davlat boshqaruviga ijobiy baho beriladi. Xususan, Anke fon Kyugelgen: *«Muhammad Rahim mamlakatni rivojlantirdi va mamlakatda yashovchilarni baxtiyor ayladi. U davlatni boshqarish bilan birga o'zini boshqarishni va fuqarolarni hurmat qilishni hamda ularning dardi bilan yashashni unutmadi»*, deb qayd etadi [11, 74-75]. Tarixnavis Somiy ham Muhammad Rahimni saxiy, mehribon, oliyjanob hamda jazolashda qat'iy qaror qabul qiluvchi hukmdor sifatida ta'riflaydi. O'sha davr manbalarida u turli faxriy unvonlar, xususan, «amiri saodat makrun», «amiri sohibqiron», «bahodur», «shohi alijoh», «amiri jahonpanohi komyob», «amiri Arastu ray» kabi nomlar bilan tilga olinadi [13, 131].

1756-yil 16-dekabrda mang'itlar xonadonidan bo'lgan Muhammad Rahimbiy din ulamolari, amaldorlar tomonidan xon (1756–1758) deb e'lon qilingan. Lekin u o'zini «noib ul-hukumat», ya'ni, hukmdor noibi, o'rinbosari deb bilgan [5, 36]. Shu tariqa, ashtarxoniylar sulolasi hukmronligi rasman barham topadi. Bu sulola o'rniga yangi mang'itlar sulolasi hukmronligi boshlanib, bu jarayon 1920-yilgacha davom etadi. Buxoro amirligi mang'itlar davri tarixi turli mahalliy manbalar va ilmiy adabiyotda yoritilgan. Jumladan, Mirzo Olim Maxdum hoji o'zining «Tarixi Turkiston» nomli asarida mang'itlar sulolasining namoyandalarini taxt ustiga kelishlarini shunday bayon qiladi: Abu-l-Fayzxon din keyin salotini chingiziya nasli munaqqit bo'lub, mang'it toifasidin Abu-l-muzaffar Rahimxon ibn Hakimbiy ibn Xudoyor ibn Xudoyquli podshoh bo'lub, Shahrisabz, Hisori Shodmon, Ko'lob, Xo'jand va Toshkand tasarrufidin chiqdi. Vaziri eronlik Davlat qo'shbegi bo'lub, mamlakat tamomi halli uqdi aning yadi tasarrufida edi [4, 167]. Bu sulolaning asoschisi Rahimbiy ibn Hakimbiy atoliq ibn Xudoyorxon ibn Xudoyquli biy ibn Keldiyor ibn Chovush bo'ladi. Sadri Ziyo Chovushni «mang'itiya elotiyasi ichida moldor va sohibi e'tibor kishi edi va Abdullaxon (1557–1598) bilan zamondosh bo'lgan», deb aytadi [7, 36].

Muhammad Rahimbiyning xonlik taxtiga o'tirishi o'sha davr muarrixlari tomonidan muhim siyosiy voqea sifatida baholangan. Muhammad Rahimbiy Buxoroda xonlik taxtiga dabdabali ravishda o'tirgandan keyin Samarqandga maxsus kelib mashhur Ko'ktosh taxtiga ham o'tirgan [6, 270]. Tarixchi Xumuliyning yozishicha, Muhammad Rahim hali otaliq mansabida ishlagan paytidayoq Ko'ktosh taxtiga o'tirgan. Ma'lumot o'rnida aytish joizki, ashtarxoniylardan Subhonqulixon (1681–1702) vafotidan keyin Ko'ktosh ustiga hech kim taxtga o'tirmagan edi [11, 77].

Abdulazim Somiyning «Tarixi salotini mang'itiya» asarida shunday hikoya qilinadi:

“Alqissa, noshoyon fe'lining kasofati sabab hamma Abulfayzxon dan nafratlanadigan bo'ldi. Amirlar va elot sardorlari undan ko'ngillarini o'zgartirib, yashirincha amir al-umaro Muhammad

Rahim bilan do'stlik ahdini bog'ladilar, toki amir al-umaro jur'at qadamini ildamlab, mulk etagidan bu tikanni sug'urib olib, viloyat hududini fitna-yu fasod g'uboridan musaffo etsin. Muhammad Rahim darbor amirlarining roziligini olgach, Abulfayzxonni Buxoro minorasi pastidagi o'z hovlisiga olib keldi va unga munofiqlik etishga qasd qildi. Abulfayzxon uning hiyla va xiyonati xavfidan qochib, o'zini Mir Arab madrasasiga oldi va madrasa hujralaridan biriga yashirindi. Rahimbiy uning orqasidan o'sha hujraga kirib, Abulfayzxonga omon bermay, mulozimlariga adolatsizlik xanjari bilan bu chingiziynajod xusravning boshini tanidan judo etishni buyurdi. Abulfayzxonning qatl etilgani ma'lum bo'lgach, Buxoroda turgan eronlik askarlar Nodirshohning qaynotasi hamda chingiziylar avlodidan bo'lmish mazkur xonning o'limidan norozi bo'lib, isyonga tayyorlana boshlaydi. Shunda Muhammad Rahim Eron qo'shini boshliqlaridan Ja'farqulixonga quyidagi mazmunda maktub jo'natadi: «Sizlarning bu diyorga kelishingiz yurtning tinchitmoq va fuqaroning osudaligini ta'minlamoq uchun edi. Bu muddaoning yagona yechimi Abulfayzxonning o'limi edi. Mulk aholisining unga rag'batini yo'q edi. Buyuk xon Nodirshoh kelgan vaqtlarida menga bu borada topshiriq bergan edilar. Taqdirda bori amalga oshdi». Lekin isyonkor elotlar va ba'zi qudratli amirlar orasida birdaniga hokimiyatni egallash xavfli edi. Ehtiyotkorlik va tadbir yo'lini hamda xayrixohlik raftorini tutib, o'zining niyatini yashirish uchun Abulfayzxonning kichik yoshli o'g'lini haramdan chiqarib, otasining o'rniga Buxoro saltanatida podshoh etib o'tirg'izib, xalqni uning itoatiga kiritdi» [13, 130-131].

Manbalarda yozilishicha, Abulfayzxonning qiziga uylanib, ashtarxoniyarga kuyov bo'lgan mang'itlar sulolasi asoschisi Muhammad Rahimbiyning ham mavjud an'analarga ko'ra ko'zi bog'langan holda oq kigizga o'tqizib, taxtga chiqarish marosimini o'tkazganlar. Kigizning to'rt burchagini to'rtta yirik o'zbek urug'lari – mang'it, o'tarchi, bahrin va saroy vakillari tutganlar. Shuningdek, kigizning chetini to'rtta yirik diniy ulamolar sulolasi – Maxdumi A'zam Kosoniy, Sayid Ota, Xoja Muhammad Islom Jo'yboriy va Xoja Ahror avlodlari tutib turganlar [9, 39-40]. Shu tariqa, rasman davlat hukmdoriga aylangan Muhammad Rahimbiy Movarounnahr (Buxoro) taxtida ikki yil hukmronlik qildi.

Muhammad Rahimning mustaqil xonligi uzoq davom etmagan, u ikki yilcha xonlik qiladi, xolos. U G'ijduvon va Shofirkondagi Xoja Abduxoliq G'ijduvoniy, Xoja Orif Revgariy maqbaralarini ziyorat qilib, Buxoroga qaytayotganida 1758-yil 24-martda, 45 yoshida to'satdan vafot etadi. Buxorolik tarixchi Mirzo Abdulazim Somiyning keyinchalik yozishicha, Muhammad Rahimxon Buxorodagi Shohrud anhorini bo'yida, Mozor darvozasi yonidagi Abu Bakr Tarxon qabristonida dafn qilingan [1, 257].

Muhammad Rahimbiyning marhum akasi Badalbiy (1738-yilda vafot etgan) dan Norbo'tabiy nomli bir o'g'il qolgan bo'lib, u Muhammad Rahimbiyning kuyovi edi. Norbo'tabiy va Muhammad Rahimbiyning qizidan uch o'g'il qoldi: Fozil to'ra, Kattabek dodxoh, Kichkinabek

mirzo. Ularning uchchovidan ham nasl qolmadi. Rahimbiyning o‘zidan esa o‘g‘il nasl qolmadi [3, 57].

Xulosa qilib aytganda, Buxoro xoni Muhammad Rahimbiy o‘zining qisqa hukmronlik davrida mamlakatni Eron bosqini va talon-tarojidan saqlab qolishga erishdi, bebosh amirlarning ayirmachilik va boshboshdoqlik faoliyatiga chek qo‘ydi, markaziy hokimiyatni mustahkamlashga harakat qildi, Abulfayzxon davrida qo‘ldan ketgan Buxoro xonligi hududlarini ancha kengaytirdi va Buxoroda 170 yilga yaqin hukm surgan mang‘itlar sulolasiga asos soldi. Muhammad Rahimbiy bir sulola inqirozi davrida davlat arbobi sifatida shakllandi va vaziyatlarni to‘g‘ri baholagan holda hokimiyatni egallab oldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jumanazar A. Buxoro ta’lim tizimi tarixi. T.: Akademnashr, 2017.
2. Mu’in. Zikri te’dodi podshohoni o‘zbek. / Fors tilidan O‘. Sultonov tarjimasi. O‘zbekiston tarixi. Xrestomatiya. 3-jild. T.: Fan va texnologiyalar, 2014.
3. Muhammad Ya’qub. Gulshan ul-muluk. / Fors tilidan O‘. Sultonov tarjimasi. O‘zbekiston tarixi. Xrestomatiya. 3-jild. T.: Fan va texnologiyalar, 2014.
4. Mulla Olim Maxdum Hoji. Tarixi Turkiston. / Arab yozuvidan tabdil: Sh.Vohidov, R.Xoliqova; So‘z boshi va izohlar muallifi Sh.Vohidov. T.: Yangi asr avlodi, 2009.
5. Rajabov Q. Muhammad Rahimxon – mang‘itlar sulolasi asoschisi. // Buxoro mavjlari. №3, 2005.
6. Rajabov Q., Inoyatov S. Buxoro tarixi. T.: Tafakkur, 2016.
7. Sadri Ziyov. Navodir ul-ziyoiya. / Tojik tilidan tarjima va izohlar muallifi B.Aminov. T.: Bayoz, 2017.
8. Xudoyorxon zoda. Anjum at-tavorix. / Fors tilidan tarjima va izohlar muallifi Sh. Vohidov. T.: Fan va texnologiya, 2014.
9. Zamonov A., Egamberdiyev A. Buxoro amirligi tarixi (XVIII asr o‘rtalari – XIX asr o‘rtalari). T.: Tamaddun, 2022.
10. Абдурахмон Толеъ. История Абулфейз-хана / Перевод с персидского, предисловие, примечания и указатель профессора А.А.Семенова. - Ташкент, 1959.
11. Анке фон Кюгельген. Легитимация среднеазиатской династии Мангитов. – С. 74-75.
12. История Узбекистана (XVI – первая половина XIX вв.). – Ташкент, 2012.
13. Мирза Абдал-азим Сами. Тарих-и Салатин-и Мангитийа (История мангитских государей). / Изд. текста, предисл. и примеч. Л.М.Епифановой. – М.: Изд-во вост. лит., 1962.